

Оксана Руда, Олег Піх

РЕЦЕНЗІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИРОНА КОРДУБИ НА СТОРІНКАХ “KWARTALNIKA HISTORYCZNEGO” (“ІСТОРИЧНОГО КВАРТАЛЬНИКА”)

До плеяди українських учених, учнів Михайла Грушевського, належали І. Крип'якевич, С. Томашівський, І. Кревецький, І. Джиджора, В. Герасимчук, Б. Барвінський, а також Мирон Кордуба (1876–1947) – знаний історик, географ, педагог, професор Варшавського (1929–1939) і Львівського (1944–1947) університетів. Він досліджував проблеми політичної та економічної історії України, історичної географії, демографії, етнографії, видавав документальні пам'ятки. У його багатогранній науковій спадщині важливе місце було відведене публікаціям критично-аналітичного характеру з української і зарубіжної історіографії, бібліографічним працям, оглядам журнальних і газетних статей.

Становлення М. Кордуби як науковця розпочалося під час навчання у Львівському університеті на філософському факультеті. В цей час до Львова прибув М. Грушевський, який очолив новостворену кафедру історії України в університеті. Приїзд молодого професора до Львова викликав неабиякий резонанс серед студентської молоді. У своїх спогадах М. Кордуба відзначав, що “на виклади Грушевського записалося все, що причислялося до українства, а, отже, не лише студенти філософського факультету різних груп, але й правники та теологи – тому довелося викладати у найбільшій залі, яка тоді була в університеті”¹. Відвідував ці заняття і М. Кордуба. Ставлення М. Грушевського до студентства було щире і товариське. “Він усе вмів заохочувати молодь до праці, давав поради у важливих питаннях, підтримував знеохочених. Часто запрошував студентів до своєї хати, де мав чудову бібліотеку, у кожній хвилині двері його хати були для них відчинені, і він ніколи не шкодував свого дорогоцінного часу на балачки з недосвідченими вченими”, – згадував І. Крип'якевич². Не раз бував вдома у М. Грушевського і М. Кордуба.

Особисто познайомився молодий історик з учителем 17 жовтня 1894 р. в гостях у науковця, громадського й політичного діяча – Олександра Барвінського. “Мене, – писав М. Кордуба, – представили професорові як майбутнього ученика, та вже сам титул “товаришу”, з яким він звернувся до мене, звучав для мене з уст

¹ *Кордуба М.* Приїзд М. Грушевського до Львова (Особисті спомини) / М. Кордуба // Вісник Союзу Визволення України (далі – Вісник СВУ). – 1916. – Ч. 128. – С. 795.

² *Крип'якевич І.* Михайло Грушевський. Життя і діяльність / І. Крип'якевич. – Львів, 1935. – Ч. 806. – С. 22.

університетського професора непривично й бентежив мене”³. Так розпочалася плідна співпраця знаного історика та його учня.

Саме М. Грушевський на своїх семінарських заняттях, які відвідував М. Кордуба, поступово розвинув у нього навички наукової роботи: реферування, огляди, рецензії, архівний пошук. На семінарах аналізували зарубіжні й українські історичні праці та джерела. І. Крип’якевич писав: “Молоді історики – спершу під проводом професора читали і вивчали історичні джерела, обговорювали праці інших дослідників, потім діставали обробляти різні завдання й так поволі втягалися до самостійної наукової праці”⁴. До цього можна ще додати спогади й самого М. Кордуби. “Нас, своїх студентів, професор затягнув до рецензійного відділу. Зразу це нам видалося дивним, бо не почували за собою відповідного підготовки, щоб обговорювати або й критикувати твори учених спеціалістів. Але Грушевський вмів швидко розігнати сумніви й недостачу довір’я в силі. Роздав кожному по книжці з тих, які треба було обговорити, й велів прочитати. Потім радив порівняти прочитане з тим або іншим давнішим твором про дану тему та при стрічах зараз випитував про вислід порівняння, враження, яке нова книжка зробила, і т.д. Вислухавши терпеливо усного реферату, докидав тут і там свої замітки, радив звернути більшу увагу на ту або іншу точку й кінчив: “А тепер, товаришу, пробуйте все те написати”. Так поробив із нас 18–20-літніх хлопців рецензентів і так постали перші студентські рецензії у “Записках НТШ”⁵.

Працьовитість, наполегливість М. Кордуби, його природний нахил до наукової діяльності були гідно відзначені наставником, який у заліковій книжці за 1894–1895 навчальний рік оцінив знання свого учня з історії України записом “дуже пильно”, а у свідоцтвах про колоквіуми “з поступом знаменитим”⁶. Отже, дослідник успішно пройшов школу бібліографічного, археографічного й методологічного тренінгу видатного вченого⁷. Серед його вчителів були також і видатні польські фахівці: Л. Фінкель, Т. Войцеховський та інші⁸. Після переїзду М. Кордуби на навчання до Відня М. Грушевський у листі писав: “Ви належали до невеликого числа моїх справжніх учеників, за котрих я завсігди пам’ятав і по змозі опікувався і сподіваюся пожитку для нашої бідної суспільності”⁹. Одночасно М. Грушевський виявляв об’єктивність і відвертість, коли йшлося про оцінку наукових праць учня, виділяв їх слабкі й сильні сторони, вимагав дотримання термінів подання праць до видань Наукового товариства ім. Шевченка (далі – НТШ). У кількох листах

³ Кордуба М. Приїзд М. Грушевського до Львова. – С. 795.

⁴ Крип’якевич І. Михайло Грушевський. – С. 21.

⁵ Кордуба М. Приїзд М. Грушевського до Львова. – С. 795.

⁶ Федорів І. Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX – перша половина XX ст.) / І. Федорів. – Тернопіль, 2001. – С. 23.

⁷ Зайцева З. Мирон Кордуба й українські наукові товариства / З. Зайцева // Український історичний журнал. – 2002. – № 6. – С. 114.

⁸ Федорів І. Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX – перша половина XX ст.). – С. 24.

⁹ Особистий архів родини М. Кордуби (м. Львів). – Лист М. Грушевського до М. Кордуби від 09. XI. 1897.

подано фахові настанови щодо удосконалення техніки, стилю, вказано на “брак прозорості, важкий спосіб викладу, першорядні аргументи не виставленні наперед в порівнянні з другорядними”¹⁰. Однак детальний аналіз статей, рецензій та оглядів учений робив під час особистих зустрічей¹¹.

У багатьох листах (листування між М. Грушевським і М. Кордубою розпочалося після переїзду останнього до Відня) йшлося про запровадження стипендій і допомоги НТШ для М. Кордуби, надсилення гонорарів¹². Відомо, що Виділ НТШ у Львові іноді сприяв у наданні стипендій студентам, які досягли успіхів у науковій роботі. Наставник замовляв молодому науковцю бібліографічні огляди праць зарубіжних істориків для “Записок НТШ”, за що той одержував щорічну платню, а також гонорар за кожний друкований аркуш огляду. М. Кордуба виявляв неабиякий інтерес до втілення в життя ідей свого вчителя. Знання європейських мов допомагало успішно виконувати завдання – збирати зарубіжний матеріал, а також писати статті, рецензії та огляди¹³.

Спочатку за дорученням М. Грушевського, а також Л. Фінкеля, а згодом і з власної ініціативи М. Кордуба рецензував праці багатьох українських та іноземних істориків. Перші з цих оглядів з’явилися в 1894–1895 рр. у двох виданнях – “Записках НТШ” та “Історичному кварталнику”.

Зауважимо, що тематика науково-критичних публікацій М. Кордуби на сторінках “Записок НТШ” була надзвичайно широкою, як і хронологічні рамки історії України. Низка критичних оглядів стосувалася походження та історичного розвитку слов’ян, а також історії сусідніх з Україною земель і народів. Не залишилися поза увагою вченого питання історичної антропології та історичної географії, пов’язані з процесом етногенезу слов’ян. Від початку рецензійної діяльності значне зацікавлення у молодого дослідника викликали проблеми європейської медієвістики. Саме тому він неодноразово публікував критичні відгуки на праці про середньовічну історію. Займався дослідженнями в ділянці історичної географії та етнографії. Не можна оминати того факту, що уже з 1896 р. М. Кордуба на замовлення М. Грушевського надсилав до “Записок НТШ” ґрунтовні історіографічні “Огляди західноєвропейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки”, опубліковані у 1898–1901 рр. в розділі “Наукова хроніка”. Це був надзвичайно ретельний відбір і лаконічний аналіз історичних праць, виданих у Західній Європі¹⁴.

¹⁰ Особистий архів родини М. Кордуби (м. Львів). – Лист М. Грушевського до М. Кордуби від 08. VIII. 1896.

¹¹ Серкіз Я. Науково-педагогічні засади М. Грушевського (за листами до М. Кордуби) / Я. Серкіз // М. Грушевський і Західна Україна. – Львів, 1995. – С. 74.

¹² Особистий архів родини М. Кордуби (м. Львів). – Лист М. Грушевського до М. Кордуби від 03. VIII. 1897.

¹³ Чуприна В., Чуприна З. Видатний дослідник Хмельниччини / В. Чуприна, З. Чуприна // Дзвін. – Львів, 2000. – № 3. – С. 122.

¹⁴ Детальніше про рецензійну діяльність М. Кордуби на сторінках “Записок НТШ” див.: Піх О. До витоків науково-бібліографічної діяльності Мирона Кордуби / О. Піх // Вісник Львівського у-ту. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Львів, 2007. – Вип. 2. – С. 158–171.

Як зазначалося, окрім співпраці з НТШ у Львові, свої перші студентські рецензії та огляди М. Кордуба публікував на сторінках “Історичного кварталника”, що виходив з 1887 р. як орган Історичного товариства, створеного у Львові роком раніше (1886). Засновником часопису був знаний польський історик Ксаверій Ліске (1838–1891), який прибув до Львова по закінченні студій у Вроцлаві, Лейпцигу та Берліні¹⁵. Свої перші наукові праці він друкував на сторінках “Історичного журналу” (“*Sybel's Historische Zeitschrift*”), згодом був постійним дописувачем, подаючи у ньому огляди польської історичної літератури¹⁶. Цей історичний часопис публікував фахові рецензії на історичні праці, подібні рецензії та огляди пізніше друкували на сторінках “Історичного кварталника” та в інших виданнях¹⁷.

“Історичний кварталник”, демонструючи незмінно високий науковий рівень, віддзеркалював стан польської історіографії, її методологічні та ідеологічні переміни, зв’язки з українською наукою¹⁸. Часопис був фаховим і заодно універсальним історичним виданням. Його універсальність, на думку польського історіографа Є. Матерницького, полягала у прагненні відійти від вузької проблематики й охопити всі епохи та галузі як польської, так і загальної історії, зокрема й української¹⁹. Саме українська проблематика особливо цікавила дописувачів часопису²⁰.

Спочатку на сторінках часопису друкували свої матеріали представники переважно львівського наукового середовища, передусім учні К. Ліске та його однодумці, котрих він об’єднав в Історичному товаристві. Львівські історики, на відміну, наприклад, від краківських, котрі публікувалися у виданнях Академії знань, гостро відчували потребу створення фахового історичного видання. Історичне товариство мало на меті “розвивати й підтримувати становлення історичної науки з особливим врахуванням історії Червоної Русі”²¹, що й вплинуло на зміст часопису і надало йому частково регіональний характер. З часом “Історичний кварталник” зібрав

¹⁵ *Modelski T. Ze wspomnień i zapisek redaktora* / T. E. Modelski // *Kwartalnik Historyczny* (далі – КН). – 1963. – R. 70. – Nr 3. – S. 599.

¹⁶ *Śreniowska K. Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887–1900 w świetle “Kwartalnika Historycznego”* / K. Śreniowska // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria I. Nauki Humanistyczno-społeczne*. – Łódź, 1960. – Zesz. 15: Historia. – S. 153.

¹⁷ Редакторами “Історичного кварталника” до 1914 р. були: К. Ліске, О. Бальцер, О. Семкович, Л. Фінкель, Й. Коженювський, С. Закшевський.

¹⁸ *Лазурко Л. Часопис “Kwartalnik Historyczny” і розвиток польської історіографії останньої чверті XIX – першої третини XX століття: Монографія* / Л. Лазурко. – Дрогобич, 2010. – С. 32.

¹⁹ Детальніше про це див.: *Maternicki J. Miejsce i rola “Kwartalnika Historycznego” w dziejach historiografii polskiej* / J. Maternicki // КН. – 1988. – R. 100. – Nr 1. – S. 3–20.

²⁰ Детальніше про висвітлення української тематики на сторінках “Історичного кварталника” див.: *Руда О. Українська тема на сторінках львівського часопису “Kwartalnik Historyczny” (“Історичний кварталник”) в 1887–1914 рр.* / О. Руда // Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки: Міжвідомчий збірник наукових праць, присвячений пам’яті доктора історичних наук, професора І. М. Кулинич. – Київ, 2004. – Вип. 13. – С. 308–321.

²¹ *Papée F. Towarzystwo Historyczne 1886–1900* / F. Papée // КН. – 1937. – R. 51. – S. 4.

навколо себе ширше коло польських, українських, німецьких та інших дослідників²². У 80–90-х роках XIX ст. з “Історичним кварталником” співпрацювали Іван Франко, Мирон Кордуба, Олександр Колесса, Кирило Студинський та інші українські вчені – це певною мірою зумовило тематику публікацій часопису: висвітлення українського питання як одного з головних. Велике значення у виборі тематики мало й місце створення часопису, оскільки львівські наукові осередки найбільше цікавилися Галичиною та південно-східними землями давньої Речі Посполитої. З моменту заснування НТШ у Львові (1892) почали виникати суперечки між українськими та польськими дослідниками з приводу того, що більшість польських істориків кінця XIX – початку XX ст. уживали поняття “Русь”, а не “Україна”, а це не узгоджувалося з тенденцією, що панувала в українській національній історіографії. Однак взаємне зацікавлення минулим було яскраво відображене на сторінках “Історичного кварталника”²³.

К. Ліске, прихильник позитивістського підходу до історії, надав часопису, який містив як рецензії, так і ґрунтовні бібліографічні публікації, наукового та інформаційно-критичного характеру, опертого на засадах історико-критичного методу. З огляду на це, основним завданням видання стало поширення здобутків критичного методу та дотримання істориками його вимог. Зокрема у рецензіях, опублікованих на сторінках часопису, гостро критикували будь-які прояви дослідницького недбальства та аматорства. Це стосувалося також і рецензій, уміщених в інших виданнях, за появою яких уважно стежили редактори журналу. Вже в першому виданні з’явилася рубрика “Список обширних рецензій, надрукованих у різних часописах”, яка згодом (1893) ввійшла до загальної рубрики – “Огляд часописів”, який виконували з історичного погляду²⁴. З 1892 р., рубрика “Бібліографія та огляд іноземної літератури”, в якій К. Ліске знайомив читачів із найрізноманітнішими методами історіописання, подаючи власні цінні зауваження. Згодом у рубриці “Огляд іноземної літератури” публікували різні матеріали – від стародавнього Сходу до найновіших часів, у 1905 р. трансформовано в рубрику “Бібліографія загальної історії”. Остаточо виробилася така схема “Історичного кварталника” – наукові праці (диспути, обговорення), miscellanea (невеликі джерельні причинки), рецензії, доповіді, огляд загальної історичної літератури, хроніка, огляд журналів, звіти із засідань Історичного товариства, полеміки, некрологи. Однак, без сумніву, у часописі основну увагу приділяли рецензіям²⁵.

Перші публікації М. Кордуби – огляди найновіших зарубіжних праць на сторінках видання почали з’являтися з 1895 р. у розділі “Огляд літератури зі загальної історії”. Власне з 1895 р. Людвік Фінкель і започаткував цей розділ, а невеличкі

²² *Maternicki J.* Miejsce i rola “Kwartalnika Historycznego” w dziejach historiografii polskiej / *J. Maternicki* // *Historia jako dialog*. – Rzeszów, 1996. – S. 275.

²³ *Śreniowska K.* Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887–1900 w świetle “Kwartalnika Historycznego” / *K. Śreniowska* // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria I. Nauki Humanistyczno-społeczne*. – Łódź, 1960. – Zesz. 15: *Historia*. – S. 155.

²⁴ *Barwiński E.* Towarzystwo Historyczne 1901–1914 / *E. Barwiński* // *KN*. – 1937. – R. 51. – S. 37.

²⁵ *Papée F.* Towarzystwo Historyczne 1886–1900. – S. 10–11.

рецензії доручив писати студентам старших курсів філософського факультету Університету Яна Казимира Євгену Барвінському, Яну Фрідбергу, Омеляну Терлецькому, Емілію Ярмутьському, а також М. Кордубі, який з 1895 р. навчався у Віденському університеті. Своє рішення Л. Фінкель пояснював так: “Спосіб, в який у попередніх річниках “Квартальника” подавалася інформація про рух на ниві загальної історії, виявився не зовсім зручним. Заледве впродовж трьох років ми спромоглися оглянути всю історію, і, як наслідок, лише через такий тривалий термін, знову б дійшла черга до подальшого обговорення кожної частини. Такі відомості, звичайно, були б дуже запізнілі й не дозволили б зберегти тяглість у представленні матеріалу, оскільки кількість нових публікацій збільшується з кожним роком. Саме тому ми змушені значно скоротити наші нотатки, щоб в одному році охопити весь історичний період, а працюю поділитися з іншими, щоб мати змогу скоріше зробити справу. Оглядати чи рецензувати невеликі розвідки, уміщені у фахових виданнях, з охотою взялися слухачі філософського факультету: Є. Барвінський, Я. Фрідберг, М. Кордуба, Ю. Левицький”²⁶. Свої матеріали автори підписували криптонімами, зокрема, подані М. Кордубою, підписані М. К. та К²⁷. М. Кордуба рецензував розвідки німецьких, французьких, російських та італійських дослідників. Тематика аналізованих праць надзвичайно різноманітна, оскільки огляд літератури в часописі мав таку структуру – стародавня, середньовічна та новітня історія. Зокрема, кілька розвідок М. Кордуби стосувалися античної історії: дослідження археологічних пам’яток²⁸, нових трактувань історії Геродота²⁹, вивчення впливу драматичних творів Еврипіда на античне середовище та ставлення їх автора до філософів і софістів³⁰.

У низці оглядів проаналізовано праці, що стосувалися історії країн Європи, розвитку міст, релігійних відносин, діяльності видатних постатей. Також учений продовжив розпочате в “Записках НТШ” рецензування праць з європейської медієвістики. М. Кордуба рецензував дослідження з історії середньовічних італійських держав Вальтера Ленела³¹, який вивчав історію Падуї та Верони XIII ст. на підставі анналів і хронік цих міст та італійського візантиста Фердинандо Габотто³², об’єктом

²⁶ *Finkel L.* Przegląd literatury historyi powszechniej / L. Finkel // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 160.

²⁷ *Кульчицька Т.* Мирон Кордуба у польських історичних та суспільно-політичних періодичних виданнях (1895–1939) / Т. Кульчицька // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 2007. – Вип. 15. – С. 114.

²⁸ *Кордуба М.* [рец. на]: Belger Chr. Die mykenische localsage von den Gräbern Agamemnonns und der Seinen im Zusammenhange der griehischen Sagenentwicklung. Berlin. 1893 // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 171–172.

²⁹ *Кордуба М.* [рец. на]: Hauvette A. Herodote, historien des médiques. Paris. 1894 // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 173.

³⁰ *Кордуба М.* [рец. на]: Décharme P. Euripide et l’ esprit de son théâtre. Paris. 1893 // КН. – 1895. Р. 9. – С. 175–176.

³¹ *Кордуба М.* [рец. на]: Lenel W. Studien zur Geschichte Paduas und Veronas im dreizehnten Jahrhundert. Strassburg. 1893 // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 387.

³² *Кордуба М.* [рец. на]: Gabotto F. Lo stato Sabauto da Amadeo VIII ad Emanuele Filiberto I. Turin. 1893 // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 393.

вивчення якого став П'ємонт. М. Кордуба схвалював намагання Ф. Габотто не обмежуватися характеристикою лише внутрішньополітичної ситуації князівства, а звертатися до розгляду відносин із Францією та іншими північно-італійськими державами. Позитивну оцінку М. Кордуби отримали також німецькомовні праці про історію Італії Лотара фон Гайнемана "Історія норманів у Нижній Італії та Сицилії до кінця існування норманського королівського двору"³³ та Карла Гампе "Історія Конрада Гогенштауфена"³⁴. Пишучи рецензію на працю Л. Гайнемана, М. Кордуба наголошував на тому, що в тогочасних німецькій, французькій та італійській історіографіях не було розвідки про становлення і розвиток держави норманів в Італії. Л. Гайнеман у двотомній праці, яка ґрунтувалася на значному архівному матеріалі, наголошував М. Кордуба, зумів детально висвітлити захоплення норманами італійських теренів і політику норманських князів, зокрема їх взаємини з Папською курією. Стосовно праці К. Гампе М. Кордуба зазначав, що, беручи до уваги достатню кількість літератури з цього питання, несподівано по-новому, науково і чітко висвітлено перипетії того часу: суперництво Конрада та Карла I Анжуйського, битва гвельфів і гібелінів, повстання міст у Сицилії в 1266–1268 рр. Цікавою, на думку рецензента, була також праця Отто Генріха "Зв'язки Рудольфа Габсбурга з Папою Григорієм X"³⁵, в якій через листування Рудольфа і Григорія X розкрито боротьбу за німецьку корону.

Не оминув увагою М. Кордуба й часописи. Зокрема, певний інтерес у рецензента викликав 19 т. "Нового архіву Товариства з вивчення ранньої німецької історії"³⁶. На сторінках часопису було вміщено велику кількість праць, що стосувалися аналізу джерел, їх публікації, зокрема, листів і рукописів, які розкривають певні аспекти минулого середньовічної Європи. Праці найрізноманітнішої тематики проаналізував український історик в рецензії на публікацію "Повідомлення Інституту австрійських історичних досліджень"³⁷.

Зацікавився М. Кордуба і працею німецького вченого Карла Лампрехта "Історія Німеччини"³⁸. Зазначимо, що у 90-х роках XIX ст. у Німеччині гострою була дискусія щодо позитивістських принципів і "колективістської" (психосоціальної) концепції історії К. Лампрехта, який пропонував застосовувати методи суспільної психології в історичних дослідженнях. Німецький історик критикував

³³ Кордуба М. [рец. на]: Heinemann L. Geschichte der Normannen in Unteritalien und Sicilien bis zum Aussterben des normanischen Königshaus. Leipzig. 1894 // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 387–388.

³⁴ Кордуба М. [рец. на]: Hampe K. Geschichte Konradins von Hohenstaufen. Innsbruck. 1894 // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 388.

³⁵ Кордуба М. [рец. на]: Heinrich O. Die Beziehungen Rudolfs von Habsburg zu Papst Gregor X. Innsbruck. 1895 // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 389.

³⁶ Кордуба М. [рец. на]: Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche geschichtskunde. 1894 // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 393–395.

³⁷ Кордуба М. [рец. на]: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. T. 15. 1894 // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 395–397.

³⁸ Кордуба М. [рец. на]: Lamprecht K. Deutsche Geschichte. Berlin, 1894 // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 582–586.

традиційну “подієво-персоналістичну” історіографію, що ґрунтувалася на індивідуальній психології, та не могла пояснити колективних явищ³⁹. Запропонований ним культурно-психологічний метод історичного пізнання, який поєднував соціологічний підхід з культурно-історичним, викликав полеміку серед філософів та істориків і гостру критику з боку прихильників ранкеанства⁴⁰. Дискусія щодо концепції історії К. Лампрехта засвідчила методологічну переорієнтацію історичної науки, полемізували вчені й інших європейських країн. Відбулося зіткнення двох протилежних методологічних підходів до пізнання історії: загальнонаукового (будував дослідження за принципами природничих наук, а історичні факти ототожнював із досліджуваним об’єктом) та індивідуалізуючого (згідно з яким вивчення людських діянь опосередковане індивідуальною людською свідомістю, яка є унікальним об’єктом і суб’єктом пізнання)⁴¹. Ця полеміка стала відправним пунктом формування суб’єктивістських теорій історичного пізнання, уявлень про історію як науку про індивідуальні та неповторні явища.

М. Кордуба у рецензії зазначав: “Якщо, все-таки, відповідно до трактування проблем Лампрехтом, подивимося ще раз на низку пов’язаних між собою ланок, цілий цей ланцюг причин, то може, всупереч задуму автора, нам видасться, що Лютер і вся Реформація є наслідком лише зміни посередника в економічному господарстві! На такі бездоріжжя веде сучасну “соціальну школу” в історіографії виведення всіх змін в історії людства лише з економічних, з матеріальних чинників, немов вони одні мали рушійну силу, немов вони впливали на інші чинники, а на них жодні; водночас не можна не зважати на те, що лише у їх взаємовпливі слід шукати загадки історичного розвитку, що сили моральні, також неодноразово впливові, формують навіть економічні, словом матеріальне життя народу”⁴². Далі рецензент наводить праці визначних дослідників, у яких вже було висвітлено низку проблем, порушених у працях К. Лампрехта.

Значну увагу приділив М. Кордуба аналізу публікацій про релігійні відносини у середньовіччі, зокрема, під час Реформації. Серед них праця Георга Бухвальда, в якій на підставі листування розглянуто історію міста Віттенберг та його університету з 1521 по 1546 рр.⁴³ На думку рецензента, заслуговують на увагу ті листи, що характеризують систему навчання та подають інформацію про діяльність професорів. Зацікавлення рецензента викликала й інша праця того ж автора – публікація останнього полемічного листа Мартина Лютера⁴⁴.

³⁹ *Maternicki J.* Historiografia i kultura historyczna. Studia i szkice / J. Maternicki. – Warszawa, 1990. – Cz. 2. – S. 412.

⁴⁰ *Grabski A. F.* Dzieje historiografii / A. F. Grabski / [Wprowadzenie R. Stobiecki]. – Poznań, 2003. – S. 590.

⁴¹ *Зашкільняк Л.* Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Львів, 1999. – С. 139–140.

⁴² *Кордуба М.* [рец. на]: Lamprecht K. Deutsche Geschichte. – S. 584.

⁴³ *Кордуба М.* [рец. на]: Buchwald G. Zur Wittenberger Stadt- und Universitätsgeschichte in der Reformationszeit. Leipzig. 1893. // КН. – 1895. – R. 9. – S. 586.

⁴⁴ *Кордуба М.* [рец. на]: Buchwald G. Martin Luthers letzte Streitschrift. Leipzig. 1893 // КН. – 1895. – R. 9. – S. 586.

Політичні та релігійні стосунки в місті Нюрнберг періоду Реформації, подорож Лютера до Рима, а також окремі проблеми історії Німеччини реформаційних часів, внутрішньоцерковні відносини, організацію та діяльність релігійних громад проаналізував М. Кордуба і в кількох інших рецензіях⁴⁵.

Певний інтерес у рецензента викликала розвідка німецького історика Августа Клукугона та його колеґ⁴⁶, яка була результатом їхньої семирічної праці: опрацьовано матеріали близько 80 архівів Німеччини, Австрії, Бельгії, Франції і Швейцарії. Дослідники детально з'ясовують боротьбу за німецький трон по смерті короля Максиміліана I у 1519 р. та прихід до влади Карла V Габсбурга. По-новому висвітлено тогочасну французьку політику та становище тих міст, і тих князів, які не брали участі у виборі нового короля, а також вміщено сеймові акти, з яких, як зазначив рецензент, можна почерпнути нову інформацію про політику папи Леона X. Схвально відгукнувся М. Кордуба про оформлення цієї розвідки, особливо про вміщений у ній покажчик.

Позитивні відгуки М. Кордуби отримала розвідка Генріха Цайсберга про ерцгерцога Карла Людвіга Австрійського, сина імператора Священної Римської імперії Леопольда II⁴⁷. Рецензент наголосив, що автор не лише подав біографічні відомості про ерцгерцога Карла, зауважмо, що рецензований том присвячений юності Карла й охоплює період 1771–1794 рр., а зобразив його життя на тлі тогочасної політичної ситуації. Наприкінці огляду М. Кордуба зазначив: “З нетерпінням очікуємо появи наступних томів такої цінної праці”.

У 1896 р. на сторінках “Історичного квартальника” вміщено 6 рецензій М. Кордуби. Зокрема перша на працю французького дослідника Еміля Гаманта “Північна війна і Олівський мирний договір (1655–1660)”⁴⁸. На думку рецензента, монографія не відображала цілісності подій, оскільки її автор головно зосередив увагу на ролі Пруссії в конфлікті та дипломатичних відносинах. М. Кордуба не погодився з поглядом Е. Гаманта, начебто прагнення стримати Росію від Балтики спонукали Швецію до війни з Польщею, а вважав, що та прагнула скористатися

⁴⁵ *Кордуба М.* [рец. на]: Ludwig G. Der Politik Nürnbergs im Zeitalter der Reformation (von 1520–1534). Göttingen. 1893 // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 587–588; *його ж.* [рец. на]: Hausrath Ad. Martin Luthers Romfahrt. Berlin. 1894 // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 586; *його ж.* [рец. на]: Winckelmann O. Der Schmalkaldische Bund 1530 – 1532 und der Nürnberger Religionsfriede. Strassburg. 1892 // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 587; *його ж.* [рец. на]: Westermayer H. Die brandenburgisch-nürnbergische Kirchenvisitation und Kirchenordnung (1528 – 1533). Erlangen. 1894 // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 588; *його ж.* [рец. на]: Nicoladini A. Johannes Bänderlin von Linz und die oberösterreichischen Täufergemeinden in den Jahren 1525–1531. Berlin. 1893 // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 588.

⁴⁶ *Кордуба М.* [рец. на]: Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe. Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V. Band 1 / bearbeitet von A. Kluckholm (Gotha, F. A. 1893. Perthes, IV. 939 str.) // КН. – 1895. – Р. 9. – С. 586.

⁴⁷ *Кордуба М.* [рец. на]: Zeissberg Heinrich Ritter v., Erzherzog Carl von Oesterreich. Wien 1895 // КН. – 1896. – Р. 10. – С. 756.

⁴⁸ *Кордуба М.* [рец. на]: Haumant E. La guerre du nord et paix d' Oliva (1655–1660). Paris. 1894 // КН. – 1896. – Р. 10. – С. 406–409.

з ослабленості останньої, щоб легше її захопити. На його думку, значну роль у подіях відіграла не тільки Пруссія, а й Франція. Загалом він схвалював спроби автора висвітлити політику Пруссії об'єктивно, однак зазначав, що висновки дослідження не містять новизни.

Наступні рецензії стосувалися праць російських учених⁴⁹. Зокрема на подив М. Кордуби, розвідка Євгена Альбовського “Битва при Мацейовичах і полон Костюшка” різнилася від панівної в російській історіографії думки, оскільки автор визнавав заслуги польського діяча, возвеличував його понад решту постатей польської історії, а, особливо, підкреслював його авторитет серед польського населення. Праця Г. Воробйова, в якій надруковано спогади учасника повстання Яна Кілінського, що охоплюють період від квітня 1794 до лютого 1795 р., на думку М. Кордуби, важлива для розуміння специфіки тогочасного руху.

Деякі рецензії стосувалися прибалтійсько-білоруських теренів. У першій – на працю Євграфа Чехихіна “Коротка історія Прибалтійського краю”⁵⁰ відзначено, що автор зумів із великої кількості джерельного матеріалу вибрати найважливіші документи, в наступній – на дослідження Володимира Стукаліча “Білорусія і Литва. Нариси з історії міст в Білорусії”⁵¹, акцентовано увагу на вивченні автором таких найважливіших аспектів життя білоруських міст, як міське населення та ставлення до нього шляхти, залежність шляхти від Магдебургського права, роль купецтва і цехів тощо. М. Кордуба зазначав, що праця написана на малодосліджених джерельних матеріалах, бо у В. Стукаліча не було попередників, які б займалися цією проблемою, тому її наукова вартість безсумнівна.

Також вміщено в “Історичному кварталнику” рецензію М. Кордуби на праці краєзнавчого характеру Фрідріха Раймунда Кайндля, видані в Чернівцях і у Відні у 1894–1895 рр.⁵² Зауважмо, що праці Ф. Кайндля з української етнографії, зокрема, такі як “Гуцули”, “З народних вірувань русинів в Галичині”, “Новий вклад в етнологію та етнографію Гуцулів” та інші⁵³ молодий дослідник рецензував на сторінках “Записок НТШ”. У супровідному листі до однієї з рецензій на праці цього

⁴⁹ Кордуба М. [рец. на]: Albowski E. Bitwa pri Maciejowicach i plen Kościuszki (Russkaja Starina. Janwar. S. 157–182.) St. Petersburg. 1895 // КН. – 1896. – Р. 10. – С. 693–694; Worobjew H. Zapiski baszmacznika Jana Kilinskawo o warszawskich sobytijach 1794 goda i o swajoj niewole (Russkaja Starina. Fewral. S. 92–120) St. Petersburg. 1895 // КН. – 1896. – Р. 10. – С. 693–694.

⁵⁰ Кордуба М. [рец. на]: Czeszychin E. Kratkaja istorija Prybaltijskawo kraja. Ryga. 1894 // КН. – 1896. – Р. 10. – С. 413.

⁵¹ Кордуба М. [рец. на]: Stukalicz W. K. Bieloruszija i Litwa. Oczerki iz istoriji gorodow Bielorusziji. Witebsk. 1984 // КН. – 1896. – Р. 10. – С. 692–693.

⁵² Кордуба М. [рец. на]: Kaindl R. Fr. Franz Adolf Wickenhauser 1809–1891. Czernowitz, 1894; його ж. Geschichte der Bukowina I, II. Czernowitz, 1895; його ж. Kurze Landeskunde der Bukowina. Czernowitz, 1895; його ж. Bericht über die Arbeiten zur Landeskunde der Bukowina I–V. Czernowitz, 1891–1895; його ж. Die Huzulen. Wien, 1894 // КН. – 1896. – Р. 10. – С. 870–871.

⁵³ Кордуба М. [рец. на]: Розвідки д-ра Раймунда Фрідріха Кайндля з етнографії руської // Записки НТШ. – 1896. – Т. 11: Наукова хроніка. – С. 1–10.

автора він писав М. Грушевському: “Про Кайндля годі було що довше писати, бо, з одного боку, его статті подавали з малими виїмками лиш сирий матеріал і про се годі розводитись, з другого – він жадна така знаменитість”. Подібної думки дотримувався як сам М. Грушевський, так і інші українські дослідники, що вказували на невдалий підбір українського матеріалу у багатьох працях Р. Кайндля і незрілість та непереконливість деяких його висновків, що стосувалися етнокультури українців⁵⁴. Однак М. Кордуба визнавав, що “треба назвати відрадным той факт, що знайшовся чужинець, німець, який став цікавитися нашим людом, збирати его перекази, вірування та звичаї і поклав собі за мету познайомити Європу з тою позабутою народністю”⁵⁵.

Ще одна рецензія М. Кордуби на сторінках часопису опублікована аж під 1938 р. на працю німецького історика Франца Бабінгера “Опис подорожі шведського посольства до Семигороду, України та Константинополя у 1656–1658 рр. Конрада Якова Гільтебрандта” (Лейден, 1937)⁵⁶. Рецензент кваліфікує дослідження як нове джерело до історії Хмельниччини. М. Кордуба схвально оцінив внесені Ф. Бабінгером доповнення: у вступі подав докладні відомості про автора, про розвідку, зокрема, окреслив історичне тло згаданих у праці посольств, ознайомив читачів з різноманітними життєвими обставинами шведських послів. Позитивно відзначив М. Кордуба докладно підібрані укладачем коментарі, а також індекс осіб і географічний покажчик.

Зазначимо, що ці перші рецензії та огляди, вміщені на сторінках як “Історичного квартальника”, так і “Записок НТШ”, сприяли науковому вишколу М. Кордуби, а також були дуже потрібні тогочасній історичній науці, оскільки мали велике інформативне значення та знайомили українців з досягненнями європейської історичної науки.

До речі, на сторінках “Історичного квартальника” публікувалися не лише рецензії М. Кордуби, приблизно з 1909 р. і до кінця 30-х років ХХ ст. надруковано огляди праць вченого, написані польськими та українськими науковцями, зокрема, М. Гавліком, Ф. Равітою-Гавронським, М. Андрусом⁵⁷.

⁵⁴ *Купчинський О.* Листи М. Кордуби до М. Грушевського: питання творчих взаємин і співпраці учня і вчителя / О. Купчинський // М. Грушевський і Львівська історична школа. – Львів, 1995. – С. 179.

⁵⁵ *Кордуба М.* [рец. на]: Розвідки д-ра Раймунда Фрідріха Кайндля з етнографії руської. – С. 2.

⁵⁶ *Кордуба М.* [рец. на]: Hildebrandt C. J. Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656–1658) von F. Babinger. Leiden 1937, 259 s. // КН. – 1938. – Р. 52. – С. 458–460.

⁵⁷ *Gawlik M.* [рец. на]: Кордуба М. Венецьке посольство до Б. Хмельницького (1650). Записки НТШ. Львів, 1907. Т. 78. С. 51–89 // КН. – 1909. – Р. 23. – С. 224; *Rawita-Gawroński F.* [рец. на]: Korduba M. Die Anfänge des ukrainischen Kosakenthums. Zeitschrift für osteuropäische Geschichte. B. 2. Berlin, 1912. S. 367–381 // КН. – 1912. – Р. 26. – С. 521–525; *Rawita-Gawroński F.* [рец. на]: Жерела до історії України-Руси. Матеріали до історії української козаччини. Акти до Хмельниччини (1648–1657) / Зібрав і видав М. Кордуба. Записки НТШ. Львів, 1911. Т. 12. С. 51–89 // КН. – 1915. – Р. 29. – С. 365–367; *Gawlik M.* [рец. на]:

Отже, рецензійна та критико-бібліографічна діяльність була важливою складовою наукової творчості М. Кордуби. Одним з часописів, на сторінках якого відбувалося формування вченого як критичного дослідника, і став “Історичний кварталник”, де вміщено близько 26 його рецензій. Огляди та рецензії вченого засвідчили його широку ерудицію, глибокі наукові знання, критичний підхід до аналізу обраної проблеми, а також усвідомлення ним важливості інтеграції української історіографії у світовий контекст.

Кордуба М. Між Замостям та Зборовом (Сторінка зносин Семигороду з Україною і Польщею). Записки НТШ. Львів, 1922. Т. 133. С. 39–56 // КН. – 1924. – Р. 38. – С. 380–381; *Andrusiak M.* [рец. на]: Korduba M. Die Entstehung der ukrainischer nation / Contributions a l’histoire de l’Ukraine au VII-e Congrès International des Sciences Historiques, Varsovie août 1933. Léopol, 1933. S. 19–67 // КН. – 1934. – Р. 48. – С. 121–126.